

Klagen – in de eredienst

/Evert Jonker, Eredienstcreatief, Maarssen, 17 maart 2012, Handout

1. Psalm 102 heeft als opschrift:

‘gebed van een ongelukkige die dreigt te bezwijken en zijn klacht uitstort voor de HEER’.

Klagen heeft iets ongearticuleerds, iets van een emmer leeg gooien en tegen God zeggen; ‘wat moet ik hier mee? Weet u het?’.

Deze klacht van Psalm 102 is individueel:

‘... Ik vergeet mijn brood te eten. Ik ben door mijn klagen tot op het bot vermagerd. Ik ben als een uil in de woestijn, een steenuil in een verlaten bouwval, slaap ken ik niet, ik ben eenzaam als een vogel op het dak. Mijn vijanden honen mij weg, heel de dag word ik bespot en verwenst’.

(Psalm 102:5-9).

Zo individueel kan een klacht zijn. Een klacht in de eredienst kan ook wel individueel zijn, maar wordt door de context van de eredienst ook gemeenschappelijk. De spanning tussen individuele klacht en collectieve klacht houden we vol en ook de spanning tussen de eigen situatie en de situatie van anderen.

2. Klagen heeft een negatief accent. Het is niet flink. Het lijkt zeuren.

Zichzelf beklagen, jammeren, mopperen. Zonder richting, zonder adres. Soms wordt iemand er om geprezen dat zij of hij het leed zonder klagen droeg. ‘Z/hij klaagde nooit.

De machteloosheid, het verdriet, het besef verdrukt te zijn, of wat ook maar aanleiding geeft tot klagerigheid of juist een diepe, verontwaardigde klacht, hebben dan vaak maar nauwelijks het perspectief van de omgang met God, met de anderen en met de diepte van het leed. Een klacht richt zich tot God. Dat is in een Psalm zo, dat is in de eredienst zo. Maar richt zich ook tot de mensen, de machtigen veelal. Ook dat is in de Psalmen zo, en in de eredienst feitelijk ook, maar meestal impliciet dan in de Psalmen.

3. Klagen heeft ook negatieve connotaties, omdat mensen graag de positieve kant van het leven zoeken, en graag positieve gevoelens willen ervaren op hun momenten van rust, vreugde, gevoelens van verbondenheid. Liever gloria dan kyrie op zondag. In onze cultuur van onbehagen is dit verlangen naar opgewektheid wel begrijpelijk. Wie bijvoorbeeld dagelijks naar ‘Nieuwsuur’ kijkt, kijkt eigenlijk naar een

geseculariseerd laatste oordeel over alles wat niet deugt, mis gaat, anders had moeten en gekund.

4. In de Bijbel hoort de klacht, het roepen vanuit de nood, de schreeuw uit de diepte thuis in de relatie tussen God en mens. 'Hoe lang nog?' (Psalm 13) 'Mijn God, Mijn God, waarom hebt gij mij verlaten?' (Psalm 22). 'Ik heb gezien hoe ellendig mijn volk in Egypte er aan toe is, ik heb hun jammerklachten gehoord, ik weet hoe ze lijden.' (Exodus 3:7) De klacht maakt deel uit van het hele reddingsgebeuren, de bevrijding uit welk Egypte dan ook. 'Daarom ben ik afgedaald om hen uit de macht van Egypte te bevrijden, en om hen uit Egypte naar een mooi en uitgestrekt land te brengen.' (Exodus 3:8)
5. In een korte belijdenis voor de Heer, onderdeel van een oogstritueel in aanwezigheid van de priester, staat vermeld dat de Israëlieten de Heer klaagden en dat de Heer hen bevrijdde uit Egypte. (Deuteronomium 26:7) Klagen en geloof belijden horen bijeen.
6. Egypte is een symboolwoord voor alles wat de mens knecht, verslaaft, en verhindert vrijuit aan het goede door God geschonken leven deel te hebben. In de orde van dienst is het Exodusgebeuren funderend voor de herhaling en actualisering van de klacht. 'Aus tiefer Not' (Psalm 130). Een probleempunt is echter dat de stilering van de liturgie afstand kan scheppen, of dat mensen niet weten aan welke beweging ze deelnemen en daar dan dus ook geen gevoel, geen besef bij krijgen en dan ook hun eigen, actuele situatie niet of nauwelijks 'inlezen' in de klacht.
7. Liturgie bedoelt een beweging gestalte te geven van God naar de mensen (schriften, zegen bijv., grond van een bede: 'U bent God, die uit welk Egypte dan ook vrij wilt maken, hoor ons gebed...'). In die bede zit al de weg, de beweging van de gemeente naar God, op grond van de beweging van God naar ons. En er is een beweging van mensen naar elkaar, mensen binnen in de samenkomst en mensen buiten de eredienst. Wie zingt bijvoorbeeld hoort zichzelf zingen en krijgt zo relatie tot haar of zijn ziel, maar hoort vooral ook de anderen zingen en soms toe zingen en dat scheidt gemeenschap en ook solidariteit met mensen elders. Individuele kerkgangers hebben aan zichzelf niet genoeg. Tegelijk verplicht wat we zingen tot barmhartig en rechtvaardig gedrag in het leven. God eren in de orde van dienst en in het gewone leven, in de

time-out situatie van de eredienst op zondag en op straat door de weeks.

8. Overigens richt de klacht zich – in de Psalmen – als gezegd niet alleen tot God, maar ook tot mensen. Deelnemers aan de liturgie zouden meer adres-bewust moeten vieren, zingen, klagen.
9. Er bestaan dus uithollingen van de klacht: het kan gezeur worden, de cultuur wil de zaken positief en oplossingsgericht voorstellen, de cultuur kent onbehagen en dat moet de zondagse dienst niet kenmerken, en de stilering, soms nodig om al die verschillende mensen te verenigen in het gebed dat de hele kerkdienst bedoelt te zijn, heeft het in zich te overdrijven ('barokisering' van de liturgie), of juist te gedistantieerd te worden.
10. Nu is de klacht onderdeel van het gehele gebeuren van de redding. In de Psalmen is die Exodus-structuur goed te herkennen. Neem Psalm 4: die richt zich tot God in benauwdheid (*sar*=Egypte), vervolgens tot machtigen (de vijand, de farao's van deze tijd?), tegen over wie de ik-figuur zich sterk, zeker van God, opstelt en zegt dat hij zeker is dat God het gebed hoort. Dan hoort hij de twijfel, de aanvechting: is er ergens wel geluk, is er wel iemand, iemand die geluk kan geven? Om vervolgens aan God om licht en aanwezigheid te vragen en vooruit te grijpen op het beloofde land, een plek om vrij en veilig te wonen.
11. Dus de klacht kent een kader (1) *God aanspreken*, benoemen, expliciet en impliciet. Het profiel van God in werkwoorden volgens Psalm 4 is: dat God kan antwoorden, rechtdoen, ruimte geven aan belaagden, genadig zijn, horen, gunst schenken aan getrouwen, luisteren, offers ontvangen, licht geven, vreugde zijn voor het hart, veilig laten wonen. (2) *De klacht uiten*. In psalm 4 is dat vooral tegenover machtigen die de ik-figuur te schande maken, schijn liefhebben, leugen tot leidraad hebben. (3) Toewenden tot God en het *uiten van vertrouwen*. In Psalm 4 is deze toewending en vertrouwensuiting er dadelijk, maar is het er ook in de klacht aan de machtigen. In Psalm 22 ('Mijn God, mijn God waarom hebt Gij mij verlaten') eigenlijk ook meteen: de ik-figuur vertrouwt er in feite op dat z/hij gehoord wordt en klaagt bij God over God. (4) *Wens uiten*: in dit geval van Psalm 4: tot God om het gebed horen en te antwoorden en de vraag om licht, maar ook tot de machtigen, opdat ze tot bezinning komen en hun leugenachtige mond houden. (5) *Lof prijzen*. In Psalm 4

eigenlijk alleen in de zin: 'In u vindt mijn hart meer vreugde dan zij in hun koren en wijn'.

12. Soms is dit element gecombineerd met de vertrouwensuiting. In Psalm 22 wordt na vers 22 ('U geeft mij antwoord'), een voornemen geuit: 'ik zal u loven in de kring van mijn volk' (22:23). De bidder komt tot een vorm van gloria en roept vervolgens allen die de Heer vrezen op te loven. En er is zelfs hoop op de lof van alle volken, de machtigen, de rijken (30). En een nieuw geslacht zal God dienen, ja degenen die nog geboren moeten worden zullen van Gods gerechtigheid verhalen. De individuele klacht stijgt ver boven zichzelf uit, gaat uit zijn dak, om zo te zeggen. Maar we kunnen bedenken dat 'het ik' van de Psalmen vaak collectief bedoeld is. In Psalm 22 is ook een profiel van God te vinden: Hij veracht de zwakke niet, verafschuwt niet wie wordt vernederd, Hij wendt zijn blik niet van hem af, maar hoort het hulpgeroep. Te bedenken is dat dit profiel van God kritisch is ten opzichte van wie zwakken veracht. De oprechte klacht heeft niet zelden politieke implicaties.
13. Het is duidelijk dat de klacht niet los verkrijgbaar is, en dat de klacht op allerlei plekken gearticuleerd kan worden. We hoeven niet de hele structuur van een klacht in bijvoorbeeld het kryiegebed gestalte en vorm te geven, de hele kerkdienst kent deze elementen van ellende, verlossing en dankbaarheid of anders wel van purgatio (reiniging), illuminatio (verheldering) en communio (gemeenschap).
14. De klacht komt voor als (1) kort statement in een zin die begint met 'hoe lang nog?'; (2) Psalm een compositie waarin klagen, om hulp roepen, vragen, beloven, vertrouwen, loven, zich verwonderen, opademen, overwinning bejubelen een plek hebben; (3) en ook in een prozagebed (Nehemia 9. 9:3 maakt gewag van de klacht). Verder is er ook de klacht van God over de mensen. (bijv. Jesaja 1:2-7 of Jeremia 12:7-13)
15. Het gaat niet om zelfmedelijden in de klacht of een ten toon stellen van leed, maar om het keren van het leed, als grenzen van vergankelijkheid en falen nood teweegbrengen. Al kan het zijn dat het leed goed en kort te benoemen voor Gods aangezicht al enige opluchting geeft. Dat klagen met de vraag 'hoe lang nog?' verbonden wordt, duidt niet altijd op een gebrek aan geduld, op het onmiddellijk willen zien van een oplossing. De uitspraak verwijst zeker ook naar de lange, machteloos makende duur van de ellende.

16. Deze taal van het lijden hoort thuis in de liturgie. Maar lijden maakt ook stemmeloos. Zwijgen, stilte heeft ook de functie van een stil protest. Bidden brengt God in onze gedachten over een situatie en onze gedachten over een situatie in God.
17. Zoals gezegd is de kerkdienst een vorm van gebed. Niet dat we steeds de ogen dicht hebben en de handen vouwen, we zijn wel op Gods aanwezigheid gericht en op de communicatie met, van, over en voor God. De gang van de dienst speelt zich af voor de drie-enige God en is een ontmoetingsgebeuren tussen God en de mensen, in spanningsveld tussen heil van God en onheil. De nadruk op het geheel van de dienst, betekent dat de klacht ook in andere elementen dan het kyrie ruimte kan krijgen, bijvoorbeeld in de preek.
18. Het meer geconcentreerde bidden geschiedt in het spanningsveld van Gods heil en onheil en omvat verschillende modaliteiten en stemmingen: klacht, aanklacht, bede, dank en aanbidding. In elk van die modaliteiten is de verhouding tussen heil en onheil verschillend, vermoedelijk ook muzikaal. De klacht behelst een articulatie van onheil bij God, als de omstandigheden niet stroken met heil. De aanklacht roept God ter verantwoording voor onheil, de bede legt aan God een heilzame oplossing voor om aan de onheilssituatie een eind te maken, maar laat de oplossing wel open, de dank betuigt ervaren heil en de aanbidding prijst God puur om het bestaan zonder dat de bidder iets van God wil of direct ontvangen heeft.
19. In de klacht kun je 'je hart uitstorten' (! Samuël 1:15), ongearticuleerd, zoals Hanna in de tempel deed. De priester begreep het niet, hij meende dat ze dronken was. De beroepsgelovige houdt de gelovige bij de klacht weg, zoals de mensen op strenge toon Bartimeüs met zijn roep om ontferming de mond snoeren. (Marcus 10:46-52) Klagen kan kort van taal zijn, maar vraagt ook om stilte om de klacht door te laten dringen bij de biddende gemeente. De klacht kan ook de vorm van een krantenfoto van een onheilspellend gebeuren aannemen: 'God, hoe moet dit?', zoals Hizkia de brief van de gezanten uit Assyrië voor God neerlegt. (2 Koningen 19:14)
20. De klacht is iets anders dan een blamage. De klacht doet ons staan aan de zijde van de slachtoffers langs de kant van de weg van de geschiedenis. De klacht is de schreeuw van de onschuldige, een

expressie van woede en pijn, een in een ander licht zetten van het lijden, in het licht van de hoop en Gods belofte dat de gebrokenheid en de beschadiging zullen gekeerd worden tot vreugde en lofprijzing. Een klachtpsalm laat dat alvast zien, en ook de liturgie loopt met het toekomstvisioen op de feiten voor uit. Het is een vorm van communiceren met God voorbij de expressie van pijn. Het heeft iets van 'reframen', herkaderen, heroriënteren, zonder dat de deuk van het kwaad dat mensen elkaar aandoen, of waaraan ze lijden uit het bestaan verdwenen is.

21. Het recht om de nood te klagen is niet aan de schuldbelijdenis gebonden. We mogen onze klacht uiten, zonder meteen over onze schuld te beginnen. Dat is ook de reden dat het drempelgebed of het gebed van schuld na de tien geboden in de gang van de dienst losstaat van het roepen uit de diepte van de nood in het kyriegebed (Christus ontferm u) en ook van de voorbeden, waarin we met God overleggen wat goed voor ons mensen gezamenlijk en persoonlijk is en voor de natuur, de dieren, de schepping.
22. Tot welke God klagen we? In psalm 4 zien we vele voorstellingen van God. Soms gaat een klacht er vanuit dat God machtiger is dan het onheil spellende regiem X en wel van dezelfde middelen gebruik zal maken. De klager blijft dan in het machtsdenken verstrikt. Maar dat macht toeschrijven aan God is wellicht te overmoedig gedacht. Soms beseffen we dat God in Jezus aan het kruis door vrijwel iedereen, ook door de vrienden en leerlingen verlaten is. Voorstellingen waaraan we denken zijn allereerst: de nabije God, de weerloze overmacht, de heilige Liefde, de verzoenende God, de Schenker van leven, de garantie van barmhartigheid en gerechtigheid, pure goedheid, de komende God, de drie-enige God, 'die spreekt en als spreken is genoeg is komt en als komen niet genoeg is troost' (O. Noordmans), de met zwakken solidaire God, God die zich in de communicatieve weg van Jezus laat zien, in zijn omgang met mensen, kritisch, helend, protesterend, wenend, vragend, lijdend, vergevend, opwekkend, vrij makend, herscheppend, een geest van geloof, hoop en liefde zaaiend.

Aspecten van de opzet

1. Intro over klagen: bidden is niet alleen oplossingen aandragen.
2. Klacht alleen bij kyrie? Bartimeüs

3. Klacht ingebed in de gehele kerkdienst als gebed
4. Een klacht introduceren in een lezing (Psalm 4)
5. Sela versterkt en maakt het indringend
6. De Exodusstructuur van de kerkdienst (Psalm 4)
7. Uit Gorecki , derde symfonie, deel 2
8. Een gebedsmeditatie (Psalm 4) met kyrie
9. Ongeduld? 'Hoe lang nog? Als klacht
10. Woede in het nauw: mensen aanklagen en God bevragen (Psalm 58);
over klacht en wraakgevoelens
11. Een klacht ad hoc (Gezang 176)
12. Een kyrie gebed aan de hand van een afbeelding van een kunstwerk

Geraadpleegde literatuur

*Ingo Balderman, *Wer hört mein Weinen? Kinder entdecken sich selbst in den Psalmen*, Neukirchen 1986, 60-80 (Worte gegen die Angst, Klage als Widerstand)

*Walter Brueggemann, *Theology of the Old Testament, Testimony, Dispute, Advocacy*, Minneapolis 1997, 450-492. (Psalm 22)

*Walter Brueggemann, *Deep Memory, Exuberant Hope. Contested Truth in a Post-Christian World*, Minneapolis 2000, 77-91 (Ps22)

*Evert Jonker, 'Wie leest, verstaat zichzelf', in: *Schrift*, nummer 255/juni 2011, 83-88. (Psalm 4)

Paul Oskamp en Niek Schuman (Red.), *De weg van de liturgie. Tradities, achtergronden, praktijk*, Zoetermeer 1998, 176-185 (Kyrie eleison en Gloria in excelsis)

*John Swinton, *Raging with Compassion. Pastoral Responses to the Problem of Evil*, Grand Rapids 2007, 90-130 (Why Me, Lord...Why Me?' The Practice of Lament as Resistance and Deliverance)

*Claus Westermann, 'Struktur und geschichte der Klage im AT', in: Ders. *Lob und Klage in den Psalmen*, Göttingen 1977, 125-164.

*Claus Westermann, *Theologie des Alten Testaments in Grundzügen*, Göttingen 1978, 134-153 (Das Rufen Gottes im AT, Das Gotteslob, die Klage)

*De commentaren op de Psalmen van Van der Ploeg en van Kraus.

